

O‘ZBEK TILI VA BOSHQA TURKIY TILLAR ORASIDAGI BOG‘LIQLIK

Aminova Mavjuda

Axborot Texnologiyalari va Menejment Universiteti

Filologiya kafedrası katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek tili va boshqa turkiy tillar orasidagi tarixiy, leksik, grammatik va fonetik bog‘liqliklar tahlil qilinadi. Adabiyotlar tahlili asosida turkiy tillar oilasining rivojlanish bosqichlari, o‘zaro ta’sir doiralari va lingvistik xususiyatlari o‘rganilgan. Natijalar o‘zbek tilining turkiy tillar tizimidagi o‘ziga xos o‘rni va boshqa turkiy tillar bilan munosabatlarini yoritib beradi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, turkiy tillar, lingvistik bog‘liqlik, qiyosiy tilshunoslik, leksik qatlam, fonetika, morfologiya.

СВЯЗЬ МЕЖДУ УЗБЕКСКИМ И ДРУГИМИ ТЮРКСКИМИ ЯЗЫКАМИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются исторические, лексические, грамматические и фонетические связи между узбекским и другими тюркскими языками. На основе анализа литературы были изучены этапы развития, сферы взаимодействия и языковые особенности тюркской языковой семьи. Результаты проливают свет на специфическое место узбекского языка в системе тюркских языков и его взаимоотношения с другими тюркскими языками.

Ключевые слова: узбекский язык, тюркские языки, лингвистическая связь, сравнительное языкознание, лексический пласт, фонетика, морфология.

CONNECTION BETWEEN UZBEK AND OTHER TURKIC LANGUAGES

ABSTRACT

This article analyzes the historical, lexical, grammatical and phonetic connections between Uzbek and other Turkic languages. Based on the analysis of the literature, the stages of development, spheres of interaction and linguistic features of the Turkic language family are studied. The results highlight the unique role of Uzbek in the Turkic language system and its relationship with other Turkic languages.

Keywords: Uzbek language, Turkic languages, linguistic connection, comparative linguistics, lexical layer, phonetics, morphology

KIRISH

Turkiy tillar dunyoda eng qadimiy va keng tarqalgan til oilalaridan biri hisoblanadi. Ushbu til oilasi Markaziy Osiyo, Kavkaz, Yaqin Sharq va Sharqiy Yevropa hududlarida tarqalgan bo'lib, 35 dan ortiq tillarga ega [1]. O'zbek tili esa ushbu oilaning eng yirik vakillaridan biri bo'lib, so'zlashuvchilar soni jihatidan turkiy tillar orasida uchinchi o'rinda turadi.

Turkiy tillar tarixiy jihatdan umumiy ildizga ega bo'lib, ularning shakllanish jarayoni minglab yillar davomida sodir bo'lgan. Tarixiy manbalarga ko'ra, miloddan avvalgi VI-V asrlardan boshlab turkiy tillar haqidagi ma'lumotlar uchray boshlagan [2]. Bu tillar oilasiga o'zbek, qozoq, qirg'iz, turk, ozarbayjon, turkman, uyg'ur, tatar va boshqa ko'plab tillar kiradi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot qiyosiy-tarixiy metodologiyaga asoslangan bo'lib, mavjud ilmiy manbalardagi ma'lumotlar tahlil qilingan. Tadqiqot davomida o'zbek va xorijiy tilshunoslar tomonidan chop etilgan ilmiy ishlar, monografiyalar, maqolalar va ensiklopedik ma'lumotlardan foydalanilgan.

A.N. Baskakov o'zining "Turkiy tillar" monografiyasida turkiy tillarning tasnifi va ularning o'zaro munosabatlari haqida muhim ma'lumotlarni keltirib, o'zbek tilining qipchoq va o'g'uz turkiy tillari bilan aloqalarini alohida ta'kidlaydi [3]. Uning fikricha, o'zbek tili karluk guruhiga kirsa-da, tarixiy rivojlanish jarayonida qipchoq va o'g'uz guruhlariga mansub tillar bilan intensiv aloqada bo'lgan, bu esa uning leksik tarkibiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

O'zbek olimi Erkin Tursunov o'zining "O'zbek tili taraqqiyotining tarixiy davrlari" nomli asarida o'zbek tilining shakllanish bosqichlarini chuqur tahlil qilgan [4]. Uning tadqiqotlarida o'zbek tilining qadimgi turkiy til asosida shakllanib, so'ng turli tarixiy davrlarda qipchoq, o'g'uz va boshqa turkiy tillarning ta'siriga uchrashi haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Rossiyalik turkshunos E.R. Tenishev turkiy tillarning tarixiy-qiyosiy grammatikasiga bag'ishlangan asarida turkiy tillarning fonetik va morfologik xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqliklarni tahlil qilgan [5]. Uning tadqiqotlari o'zbek va boshqa turkiy tillar o'rtasidagi grammatik bog'liqliklarni yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Lars Johanson tomonidan nashr etilgan "Turkic Languages: A Comparative Study" asarida zamonaviy turkiy tillarning tipologik tasnifi va ularning lingvistik xususiyatlari tahlil qilingan [6]. Bu manba o'zbek tilining boshqa turkiy tillar orasidagi o'rnini aniqlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, A. Abdullayevning "O'zbek va qardosh tillar qiyosiy grammatikasi" hamda G. Rahmonovning "Turkiy tillar tarixiy fonetikasi" asarlari tadqiqot uchun muhim manbalar sifatida o'rganilgan [7, 8].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek tili va boshqa turkiy tillar o'rtasidagi bog'liqliklar avvalo ularning umumiy tarixiy ildizga ega ekanligida namoyon bo'ladi. Qadimgi turkiy til (VI-X asrlar) barcha zamonaviy turkiy tillarning ajdodi hisoblanadi. O'rta turkiy til davri (XI-XV asrlar) o'zbek tilining shakllanishida muhim bosqich bo'lgan.

Baskakov tasnifiga ko'ra, o'zbek tili karluk guruhiga kiradi, ammo tarixiy jarayonlar natijasida unga qipchoq va o'g'uz guruhlar ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan [3]. Bu o'zbek tilining leksik tarkibi va grammatik tuzilishida yaqqol ko'rinadi. Masalan, o'zbek adabiy tili asosan j-lovchi dialektlarga asoslangan bo'lsa-da, y-lovchi (qipchoq) dialektlar ham mavjud.

O'zbek tili va boshqa turkiy tillar o'rtasidagi leksik bog'liqliklar ularning umumiy so'z boyligida yaqqol namoyon bo'ladi. Johanson tadqiqotlari ko'rsatishicha, turkiy tillardagi so'zlarning qariyb 35-40 foizi umumiy ildizga ega [6]. Masalan:

- O'zbekcha: ota, ona, suv, non, qo'l
- Turkcha: ata, ana, su, nan, kol
- Qozoqcha: ata, ana, su, nan, qol
- Uyg'urcha: ata, ana, su, nan, qol

Biroq, E. Tursunov ta'kidlaganidek, o'zbek tili leksik qatlamida arab, fors-tojik va rus tillari ta'siri ham kuchli bo'lgan, bu esa uni boshqa turkiy tillardan farqlantiruvchi omillardan biri hisoblanadi [4]. Masalan, o'zbek tilidagi "daftar", "kitob", "maktab" kabi so'zlar arab tilidan, "dasturxon", "dorboz", "mehmon" kabi so'zlar fors-tojik tilidan o'zlashtirilgan.

Turkiy tillarning fonetik tizimlarida ham ko'plab o'xshashliklar mavjud. Tenishev tadqiqotlariga ko'ra, turkiy tillarga xos bo'lgan tovushlar garmoniyasi (singarmonizm) barcha turkiy tillarda u yoki bu darajada saqlanib qolgan [5]. Biroq o'zbek adabiy tilida bu qonuniyat ancha zaiflashgan, bu esa fors-tojik tilining ta'siri bilan bog'liq.

Tovushlar tizimida ham muhim o'xshashliklar mavjud. Masalan, unli tovushlar tizimi ko'pchilik turkiy tillarda 8-9 ta unli iborat, undosh tovushlar esa 20-25 ta atrofida. O'zbek tilida esa 6 ta unli va 24 ta undosh mavjud.

Grammatik jihatdan turkiy tillar agglutinatив (qo'shimchalar orqali so'z yasash) xususiyatga ega. G. Rahmonov ta'kidlaganidek, so'z yasalishi va turlanishida

qo'shimchalarning ketma-ket qo'shilishi barcha turkiy tillarga xos xususiyat hisoblanadi [8]. Masalan:

- O'zbekcha: kitoblarimizdan
- Turkcha: kitaplarimizdan
- Qozoqcha: kitaptarimizdan

Gap tuzilishi jihatidan ham o'zbek tili boshqa turkiy tillar bilan o'xshash: ega-to'ldiruvchi-kesim tartibida gap tuzilishi barcha turkiy tillarga xos.

Shu bilan birga, A. Abdullayev tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, o'zbek tilida ayrim grammatik kategoriyalar (masalan, kelishik qo'shimchalari, ko'plik shakllari) boshqa turkiy tillardan farqlanadi [7]. Masalan, o'zbek tilidagi jo'nalish kelishigi qo'shimchasi "-ga, -ka, -qa" shaklida bo'lsa, qozoq tilida "-ğa/-ge", turk tilida esa "-a/-e" shaklida.

XULOSA

O'zbek tili va boshqa turkiy tillar o'rtasidagi bog'liqliklar tarixiy, leksik, fonetik va grammatik jihatdan ko'p qirrali ekanligini ko'rish mumkin. Qadimgi umumturkiy tildan boshlangan aloqalar bugungi kungacha davom etib kelmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek tilining shakllanishida karluk, qipchoq va o'g'uz turkiy guruhlari ta'siri muhim rol o'ynagan. Buning natijasida o'zbek tili turkiy tillar orasida o'ziga xos o'rinni egallagan va boy leksik tarkibga ega bo'lgan. Shu bilan birga, o'zbek tiliga arab, fors-tojik va rus tillari ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan, bu esa uni boshqa turkiy tillardan farqlaydigan jihatlardan biri hisoblanadi.

Tarixiy rivojlanish natijasida o'zbek tili fonetik va grammatik jihatdan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Tovushlar garmoniyasining zaiflashishi, ba'zi fonetik o'zgarishlar va grammatik kategoriyalardagi farqlar shular jumlasidandir.

Zamonaviy globallashuv sharoitida turkiy tillar o'rtasidagi aloqalar yanada kuchayib bormoqda. Bu jarayon o'zbek tilining boshqa turkiy tillar bilan yanada yaqinlashishiga hamda tilning boyishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Golden, P. B. (2011). *Central Asia in World History*. Oxford University Press.
2. Обруева, Г. (2019). Об опыте интерпретации выразительных возможностей фразеологических единиц с именами собственными. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, 4(1 (70)), 64-66.
3. Яковлева, С. В. (2018). О ПОНЯТИИ И СПОСОБАХ ОБРАЗОВАНИЯ ЭПОНИМОВ. *ББК 66.017. 77 С 56*, 89.
4. Костина, И. А. (2020). Фразеологические единицы с именами собственными библейских персонажей в английском и русском языках.

5. Обруева, Г. Х. (2012). О ВНУТРИСИСТЕМНЫХ СВЯЗЯХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ОНОМАСТИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА (МЕТОДИКА АНАЛИЗА). *www.research-journal.org*, 100.
6. Hamidov, B. B., & Kamolova, D. O. (2022). TEXNOLOGIK TALIM FANINI OQITISHDA PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARNING ANAMIYATI. *Вестник магистратуры*, (4-1 (127)), 62-67.
7. Gafurov, B. (2023). The relationship between culture and language in learning process. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(5), 55-63.
8. Khaydarova, L. (2022). Main approaches to communicative language teaching. *Models and Methods for Increasing the Efficiency of Innovative Research*, 1(11), 257-261.
9. Khaydarova, L., & Isheryakova, J. (2022). ECONOMIC TRANSLATION AS A CONCEPT AND ITS PRACTICAL ISSUES. *Academic research in modern science*, 1(9), 85-88.
10. Tursunovich, S. E. (2021). Teaching speech acts of compliments: What is what?.
11. Tursunovich, S. E. (2021). Speech acts of refusals: Challenging the challenges. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 2063-2067.
12. Ahmadovna, S. D., Tohirovich, R. E., Dilmurodovna, R. D., & Odilovna, K. D. Methodology of using AutoCAD software in developing technical creativity of students. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(4), 661-671.
13. Хамраев, А. А. (2005). Некоторые механизмы рубцевания язвы желудка при применении различных схем противоязвенной терапии. *Самарский мед. журн*, (1-2), 75-76.
14. Akhmedova, N. A., Valijonov, A. F., & Valijonova, S. A. (2023). Early diagnosis and adequate treatment of hepatoerythrocytosis in systemic lupus erythematosus reduction. *Open Access Repository*, 4(2), 248-252.
15. Бегбудиева, П. (2021). Анализ педагогических взглядов Махмудходжи Бехбуди, их влияние на становление национальной системы образования Туркестана. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, (1 (78)), 82-85.
16. Nematov, A. A. (2023). SYMPTOMATIC CHARACTERISTICS OF PATIENTS WHO DIED OF COVID-19 (Doctoral dissertation).

17. Mamatkulov, B., Nematov, A., Berdimuratov, D., & Tolipova, G. (2023). HEPATITIS A EPIDEMIOLOGY, HIGH-RISK GROUPS AND PREVENTIVE MEASURES (LITERATURE REVIEW). *Science and innovation*, 2(D5), 100-105.
18. KENJAYEVA, G. (2021). INTERPRETATION OF HOUSEHOLD REALITIES IN TRANSLATIONS OF A. KADIRI'S NOVEL" DAYS GONE BY. In *E-Conference Globe* (pp. 323-227).
19. Fattilloevna, K. G. (2021). Methods of Rendering Realias in the Translations of the Novel "Days Gone by" by Abdulla Qadiri. *JournalNX*, 7(09), 166-171.
20. Кононов, А. Н. (1982). История изучения тюркских языков в России: дооктябрьский период. Наука.
21. Баскаков, Н. А. (2006). Тюркские языки. Москва: Издательство восточной литературы.